

BÉRCZI Szaniszló (Budapest):

Ígéretes szálpárok összekapcsolása a történeti események leírásában

A konferencia szervezésekor javaslatot tettem arra, hogy a 32. MÖT tűzze ki egyik céljául a sokszálú történelemkép továbbformálását az új tudományági fejlődéstörténeti eseményszálak beillesztésével. Mintát adott ehhez a fejlesztéshez az, hogy a 31. MÖT alkalmával már ilyen szálnak látszott a genetika több új eredménye. A legrégebbi antropológiai és régészeti szálak összekapcsolását elsősorban a genetikai (DNS) és a nyelvek fejlődését bemutató tudományágak adatai egészíthették volna ki.

A szálaból font összetett történelem-leírás szükséges feltétele, hogy az egyes szálak több ponton illeszkedjenek. Példaként a Cser-Darai leírást említem (Cser, Darai, 2005, 2010), melyben a geológia szál (jégkorszakokkal), és az emberé-válás útján előrehaladó antropológiai szál (homo erectus, homo neanderthalis, és homo sapiens), az eszközök és a régészeti leletek együttesével, valamint a DNS adatokkal is külön illesztésre kerültek.

A hiányzó beszéd-evolúciós szál beillesztését mutatta be a beszéd elképzelt fokozataival egy fél évszázaddal ezelőtti modellben Critchley és Bunak.

Bunak, az általa fölismeret nyelvi-gondolkodási fokozatokhoz régészeti műveltségeket kapcsolt. Ezzel egy korai példát hivatkozunk arra, hogyan is képzeltek el azt, hogy függetlenül kidolgozott fejlődési szálként kapcsoljuk egymáshoz a nyelvi és régészeti evolúciós szálat. Bunak említett cikkében (1968) azt hivatkozva, hogy a kő, kavics és csonteszközök előállításához szükséges intellektuális munka milyen ősemberi műveltségi korszakban illeszthető a beszéd fejlődésének néhány fokozatához. A legősibbek a szerzónél az abbeville-i marokkövek, másodikként szerepel az acheuli műveltség szakócája, harmadikként a moustiere-i korszak lándzsahegyeinek és kaparóinak a készítési módja. Ezt követően már nagyszámú eszköz jelenik meg. A szellemi párhuzamban Bunak az abbeville-i eszközökhöz (formatartás, ékalak, hegyes vég) egy tulajdonság-csoportra jellemző fogalomhasználatot kapcsol. Szerinte ekkor már valószínű az, hogy a munka utánzásánál jelentős számban hangképletek segítik az ismeretátadást. A következő, acheuli szakaszban a kőeszközök tökéletesebbek, szimmetrikus alakúak, egyenletesen kicsik a törési felületek, ami arra utal, hogy a kezdetben hangok által közölt „fogalmak” differenciálódtak. „A moustiere-i korszak kaparói, hegyei és késszerű pengéi annak mutatói, hogy a fogalmak és a közöttük kialakult kapcsolatok tovább terjedtek, differenciált képzetek voltak a tárgyak alakjáról, és a cselekvési ciklus műveleteinek távoli láncszemei közötti kölcsönviszonyokról, azaz a ciklus céljáról. A moustiere-i Hominidáknak tekintélyes számú szóval [hangképlettel] és a beszédszervek különféle artikulációjával kellett rendelkezniük.” „Minőségi haladást jelentett az összetett szerszámok széles körű felhasználása: segédeszközöket... csak a felső paleolitikumban használtak” (kő, csont, szaru).

Pontosabb és részletesebb korszak-hozzárendelést találunk Critchley (1960) cikkében. Anatómiai koponya-jellemzők alapján, másokra is hivatkozva, a neandervölgyieket tekinti annak a korai csoportnak, amelynél már valamilyen beszédet lehet feltételezni. De, - írja - „a kulturális bizonyítékok meggyőzőbbek, mint a [koponya] morfológiaiak. Az eolitok (durván megmunkált kőkorszakbeli szerszámok) létezése, megélesített kovakövek és nyílhegyek formájában, a tűz használatának és a főzés gyakorlatának jelei arra mutatnak, hogy a neandervölgyi ember a fogalmi és szimbolikus gondolkodás olyan fokán volt, ami összeegyeztethető a nyelv birtoklásával.” Ez az i.e. 50 000 éves korig vetíti vissza a nyelvhasználat kezdetét. (ez

az acheuli időszak utáni korszak). „Ősrégészeti támpontok révén a beszédképességet vissza-
utalhatjuk legalább az i.e. 100 000 évekig, vagyis a középső pleisztocén korszakig.”
(Critchley, 1960).

Az eurázsiai DNS adatokat a nyelvészeti eredményekkel Baji Lázár (2020) illesztette. Az il-
lesztés, melyre most nyílik lehetőség, mindhárom korábbi munkát előnyösen tudja hasznosí-
tani. Legfontosabb törzsszálnak a Cser-Darai geológiai-antropológiai szál mutatkozik, mert
időléptéke átfogja a Kárpát-medence négy jégkorszakra kiterjedő eseménytörténetét. A be-
széd (a nyelv és a gondolkodás) fejlődéstörténete ennek a történeti párba állításával a legva-
lószerűbb.

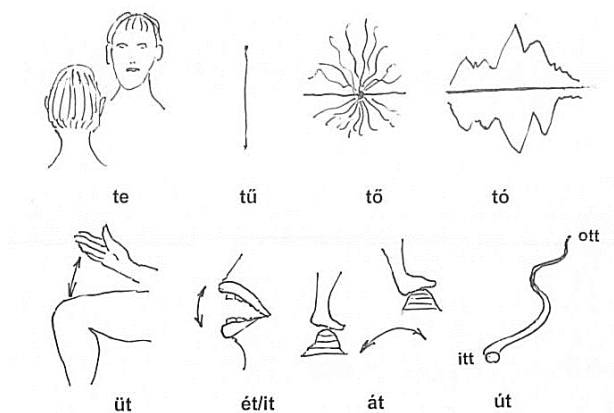
A nyelvi fejlődés belső rendszere

Fontos szempont volt, hogy föltárjuk a beszéd szervesen illeszkedő belső rendszerét. Eh-
hez új alapelvekre volt szükség, melyeket az eddigi elemzések figyelmen kívül hagytak.

Pontokba szedve ezek a következők voltak:

1. Szoros párhuzam van az élet és a vele együtt fejlődő közlés közt (**élet és közlés** párho-
zamos fejlődése). Mindkét fejlődési szál folyamatos, megszakítatlan evolúciós láncot
képez.
2. A rendszer vizsgálata az **állandóságokon nyugszik**. Az első feltételezés szellemében ez
azt jelenti, hogy az élet állandóságai tükröződnek a beszéd állandóságaiban (hangképle-
tekben, szerkezetben).
3. A beszéd szerves, ma megfigyelhető rendszerének szerkezetét **beágyazott állandóságok**
sorozata alkotja.
4. A beágyazott szerkezet egyre magasabb **szintjei a beszéd fejlődésének lépcsőfokai** (je-
lentéselemek minden szinten).
5. A **beszéd evolúciós rendszerében** az állandóságok szükségszerűen eredményezik **tart-
alom és forma** összefonódását a korai jelentéselemekben.

Szükségszerű következtetés, hogy az evolúció a mélyebb, egyszerűbb szerveződési szin-
tek felől haladt a magasabb, összetettebb szerveződési szintek felé. A korai belső beszédser-
kezeti szinteken az egyszerű fogalmaknak szoros az összekapcsoltsága a természeti jelensé-
gekkel. Ebből is fakad az ősből hangképletek hangutánzó jellege. A legegyszerűbb fogalmak
a mássalhangzóban vannak összesűrítve (1. ábra). A mai nyelvészeti modellekből hiányzik
az időskála korai szakasza. Ezért nem mutatkoznak meg bennük a nyelvfejlődési időskála
elejére jellemző igen egyszerű fogalmak. (Bérczi, 2022).

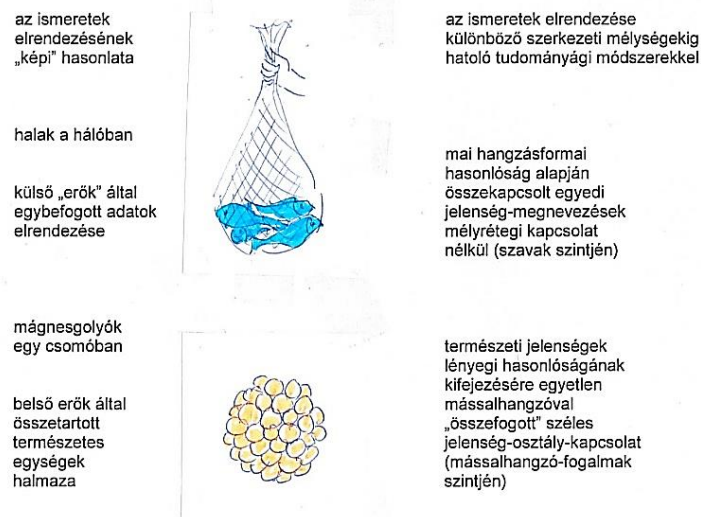
1. ábra. A **t**-mássalhangzó **ősfogalom-bokra** néhány ábraelem segítségével megvilágítva. Jól
látszik, hogy a **t** által megjelölt jelenségek milyen távoli élethelyzeteket kapcsolnak össze.
Ugyanakkor a helyzetek hasonlósága is könnyen fölismerhető: két elválaszthatatlan dolog

kapcsolódik össze általuk. A **t** hangunk azért különleges, mert alapjelenség fogalmi világa mára még többféle irányban és formában ágazott szét. A **t** hangalakja az ütésből, és az ütést kísérő csattanó hangból indulhatott ki (**üt**).

2. ábra. A **t** hang jelenléte csak **t** mássalhangzót tartalmazó ősfogalmakban, Euráziában (Bérczi, 2022)

Az egyszerű fogalmak elterjedtsége képezi a beszéd legszélesebb közös horizontját Euráziában (2. ábra.) Ha ebben a fázisban szoros a kapcsoltság a természeti jelenségekkel, akkor a későbbi összetettség korai forrásait nem találja a csupán nyelvtani végállapot megfigyelő modell. A mai nyelvészeti irodalom a korai időkre jellemző **természeti gyökerű szerkezeti mélységet** elhanyagolja (3. ábra). Ezért csak az időskála utolsó 10 000 éves szakaszára tud szerkezeti kapcsolati képeket és összetartozási térképet vázolni a nyelvekről. A beszéd és a gondolkodás azonban minimum 100 000 években mérhető időléptékű, de valószínű, hogy a millió éves tűzhasználat révén a jégkorszakok előtti időkre is visszanyúl.

3. ábra. Példa a kívülről mesterségesen összefogott, ill. a belső erők által egybetartozó rendszerre.

A nyelvfejlődés-történeti törzsfát a beszéd kialakulásától modellezzhetjük. A fejlődéstörténet vázát bemutattuk a gondolkodásra és a beszédre (Bérczi, 2020), és korai kísérlet már történt a genetikai szál figyelembe vételére és párhuzamosítására is (Baji Lázár, 2020). Egy másik illesztést is vázolhatunk a Cser-Darai kötetben bemutatott ősember-fejlődési szál felhasználásával (5. ábra).

Bunak modellje: Az észlelés és a képzetek szerepe a fogalmak és a gondolkodás kialakulásánál

Bunak (1974) orosz szerzőnek az emberi gondolkodást és fogalomfejlődést (mai végállapotból kiindulva) modellező gondolatai fontos fölismeréseket tartalmaznak. Bár a szerző több munkája is az evolúciót, mint természettörvényt alkalmazza, (Pl. a Darwin emlékkötetbe írt munkája), mégis, a visszacsatolós, lépésről lépésre fejlődő alrendszereket nem tudja azonosítani a nyelvben, mivel indoeurópai nyelvek nem őriztek meg olyan töretlen szerkezeti lépéseket, mint amilyen a magyar nyelvben föltárható. Írásának egy fejezetéből azért idézünk, mert a gondolatmenet egyes mozzanatai jól párhuzamba állíthatók a modellünkben föltárt fejlesztési úttal.

Az orosz szerző hivatkozott munkája a gondolkodás és a nyelvi képesség korai fejlődési szakaszait tárgyalja (Bunak, 1974). A szellemi tevékenységek elindulását két alapozó fogalommal indítja. Egyik az **észlelés**, amikor a látási, hallási, mozgási ingerek külön-külön szerepelnek még az agyban. A másik a **képzet**, amikor az észlelésekből összetett kép rögzül az agyban. Ezek jóval a beszéd időszaka előtti fejlődési fokozatok. Mégis, a mai észlelés és a képzet fölhasználásával fogalmazza meg a gondolkodás fejlődésének néhány fontos korai lépését. „A szellemi tevékenységek típusai közül, – írja Bunak, – a legkevésbé bonyolult forma a képzeteké. Az élethelyzetek úgy tükröződnek az agyban, mint egy uralkodó képzetnek és több vele összefüggő képzetnek a kapcsolatvilága. Egy adott élethelyzetben az uralkodó képzet a meghatározó (például egy folyó elképzelésénél a szomjoltásnak, a vízbe fulladás veszélyének, az ehető puhatestűek keresésének a képze). A képzet említett többi eleme elszakíthatatlan összefüggésben marad a fő képzetrel, és nem cserélhető ki az összkép megzavarása nélkül. Két uralkodó képzet egy ideig nem egyesül egyetlen gondolkodási egységgé”. (Ilyen-nel csak a fogalmak – pl. mássalhangzók és gyökök – képződésénél találkozhattunk. A szerző

a fogalmainak érvényességét a mai fogalmak világából meríti.) „A különböző bonyolultságú eseti (tehát élethelyzetekhez kapcsolódó) képzetek már az emlősállatok, így az emberszabású majmok agyi tevékenységét is jellemzik.

Bunak a mai modern fogalomvilág áttekintésével fontos megállapításokat tesz: „A fogalmak megjelenésével az emberi gondolkodási tevékenység meghatározása következő módon lehetséges. **A mai fogalmak** a tárgyak egy osztályának általánosított képzetét alkotják. (Ugyanígy jelenségek egy bizonyos osztályának lényegi tulajdonságait összefoglaló képzet is lehet egy mai fogalom.) Az ilyen fogalmak tartalma **különböző jellegű észleletek összessége**” (pl. a természettudományokban az egyenes képze a fénysugárból, a deszka éléből, a kihúzott zsinegből, képződött stb.). „**E fogalmak tartalma egésszé állt össze**, és egész voltát még akkor is megőrzi, ha egy elemet egy másikkal cserélünk ki. A kő fogalmához, amely bizonyos képzetekre – súly, keménység, stb. – terjed ki, változó alakú, kiterjedési és felületi sajátosságok járulhatnak. A kő fogalmának alapja, a súly és a keménység képze, például összeillik a lapos, kerek, vagy szögletes felszín képzetével” (Bunak, 1974). „A fogalmak elsajátítása megnyitja az utat bizonyos, – jegyeik alapján egymáshoz hasonló – tárgyak vagy jelenségek összefogása, valamint más jellegűektől való elválasztása felé. A tárgy fogalma által egybefogott különböző jellemző tulajdonságok nem közvetlenül az érzéki tapasztalatok révén egyesülnek egésszé. **Azáltal válnak a fogalmak a jelenségek közötti viszony jegyeivé és osztályaik jellemzőivé, hogy a konkrét észlelések összefüggéséből kiszakítjuk őket.** Ahogy az észleletek analízise és szintézise bonyolultabb lesz, úgy a fogalmak kifejezte osztálykategóriák mind általánosabb elvont tartalmat nyernek.” ... „A bennük lévő elemek számát és ezek differenciáltságát, valamint a különböző jelenségek gyakorisági súlyát tekintve a fogalmak nagyon eltérőek lehetnek. De még a konkrét képzetekhez közel álló legszűkebb fogalmak is különböző osztályok, tárgyak, vagy cselekvések (összefoglalva élethelyzetek, – B. Sz.) tulajdonságainak kiválasztott képzetét (ábrázolásait) tartalmazzák, és ezek viszonyát fejezik ki.” ... „Miközben a tárgyak és jelenségek osztályait különíti el az ember, **megismeri ezek változatlan tulajdonságait**, (általóságait, – B. Sz.), megállapítja a világnak és törvényszerűségeinek objektív létét, függetlenül az egyén adott pillanatbeli állapotától, szükségleteitől, ösztöneitől. A fogalomalkotás képességének megléte ugyanakkor azt jelenti, hogy az egyedi „én” elkülönül a világtól, más szóval, hogy kezdetét veszi az öntudat, megnyílik az út a természet leigázása ... felé.” (Bunak, 1974).

Az orosz antropológus gondolatmenete azért tanulságos, mert egy meghatározó jelentőségű lépéssorral egészíthető ki – modellünk alapján, cikkünkben – a nyelvben is megtalálható nyelvrégészeti adatok felé. Ez a kiegészítő lépéssor a **hierarchiaszinteken át zajló, a fogalmakat fokozatosan fejlesztő út modellje** (Bérczi, 2020). Ahogy cikkünkben bemutattuk, a legkorábbi fogalomszint a mássalhangzóinkban már jelen van (ősfizika, ősfogalom-alkotás). A mássalhangzó-fogalmak azonban – mai szemmel nézve rájuk és mai szóhasználatukkal élve – még „pontatlanok”, általánosak és „ködösek”. A mássalhangzókból fogalom-összevonással keletkező gyökök már szélesebbre tárják a fogalomalkotás kapuját, ami még szélesebb lesz a toldalékolással. **A mi modellünk egyrészt cáfolja az orosz szerző azon megállapítását, hogy nincsenek régészeti bizonyítékok a gondolkodás fejlődéséről. Ilyenek vannak, s ezeket a nyelvrégészetnek nevezett módszer tárta föl** (Bérczi, 2011, Czakó, 2015, Faragó I. 2018). Ezek közül a cikkünkben szereplő modell nyúlik legmélyebbre, a jelenségvilágba, miközben folyamatosan követi a nyelvi szerkezetben megőrzött fogalmi hierarchiaszinteket is (Bérczi, 2011).

A magyar beszéd szerkezetének a fenti 5 pont szerinti vizsgálata segített fölismerni azt az első lépcsőt, amikor már a hangzó beszéd is, – a mássalhangzók formájában, – a különböző élethelyzetek egy közös jellemzőjét tartalmazta. Egyik példánk a **fa, fű, fő, fi, fű** gyökbokor

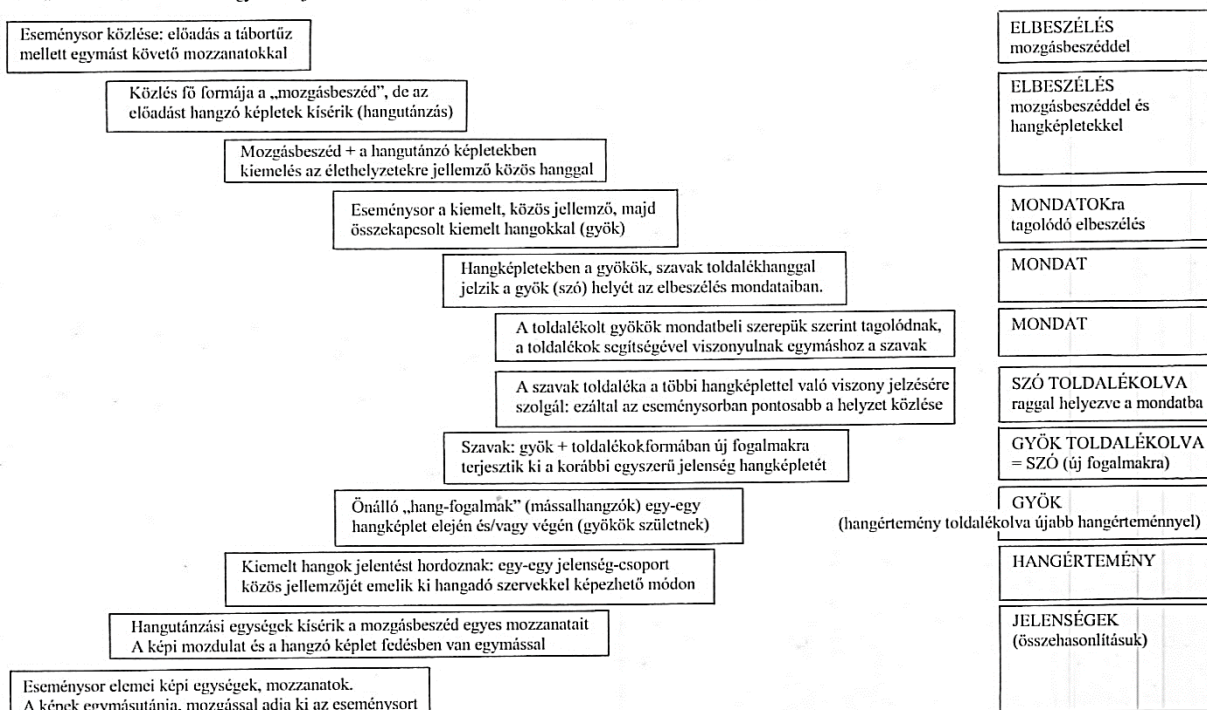
volt, amely a „*kijön belőle*” jellemvonást tartalmazza. A második az *üt, út, át, tó, tő, tű* gyökelem sor volt, amely az „*Égi Ütés*” (villám) jelenségrokonságát hangzósította. A forrásul szolgáló jellemzés idővel fokozatosan kiterjedt más – hasonló tulajdonságot hordozó – jelenségekre is. Az *f*-es gyökelemeknél gyökként maradt fenn a magyar nyelvben a *fény, fagy, füst, fej* (ige), *forr, fog, foly(ó)*, stb. gyököknél; a *t*-s gyökelemeknél: a *tűz, tép, tap-, túr, tár, kút, két, lát*, stb. Ez a megőrzött evolúciós szint számos eurázsiai nyelvben megtalálható.

Csatolt szerveződési szintek együttes evolúciója

Az MTA Geonómiai Tudományos Bizottsága (annak Anyagfejlődési Munkabizottsága szervezésében szimpóziumot tartott 1992-ben az evolúció egyik jellemző szerkezeti vonatkozásáról. A szimpózium címe: Csatolt szerveződési szintek együttes evolúciója volt (Lukács és mtsai, 1992).

Az 1992-es szimpózium előadásai azt mutatták be, hogy a fejlődéstörténet át van szöve párhuzamos fejlődési szálakkal. Ennek példaként több előadás az Univerzum történetének egyes tartományait mutatta be, párhuzamosan zajló, csatolt szerveződési részfolyamatokkal. A MÖT 32. kötetben szereplő „A legegyszerűbb hangzó fogalmak születése” című írásom azt a korai szakaszt mutatta be, amikor a mássalhangzó fogalmak megszülettek. Ezt a szakaszt összekapcsolhatjuk – a Csatolt szerveződési szintek együttes evolúciója szellemében – a mondatfejlődés párhuzamos folyamatával is. Hiszen az ősi állandóságokat, hangképletként is, mindig eseménysor részleteként mutattak be az esti tábortűznél. Erre egy vázlatot mutatunk be (4. ábra). Az ábrán a legfelső és a legalsó szinten elhelyezkedő szövegdobozok jelölik a legősibb „párhuzamot”. A következő pár alkotja az időben rákövetkező későbbi fázist, Így épül föl a középvonal felé haladva a párhuzamosan fejlődő magasabb és mélyebb szintnek az „együttes evolúciója” az ábrán. Elképzelhető, hogy a MÖT 33 ilyen modellezésű tervezést is kitűzhetne célul az összetett események leírásában, amelyek párhuzamosan fejlődtek.

Az „elbeszélés” és a részletek együttes fejlődési táblázata. (Csatolt szerveződési szintek együttes evolúciója.)

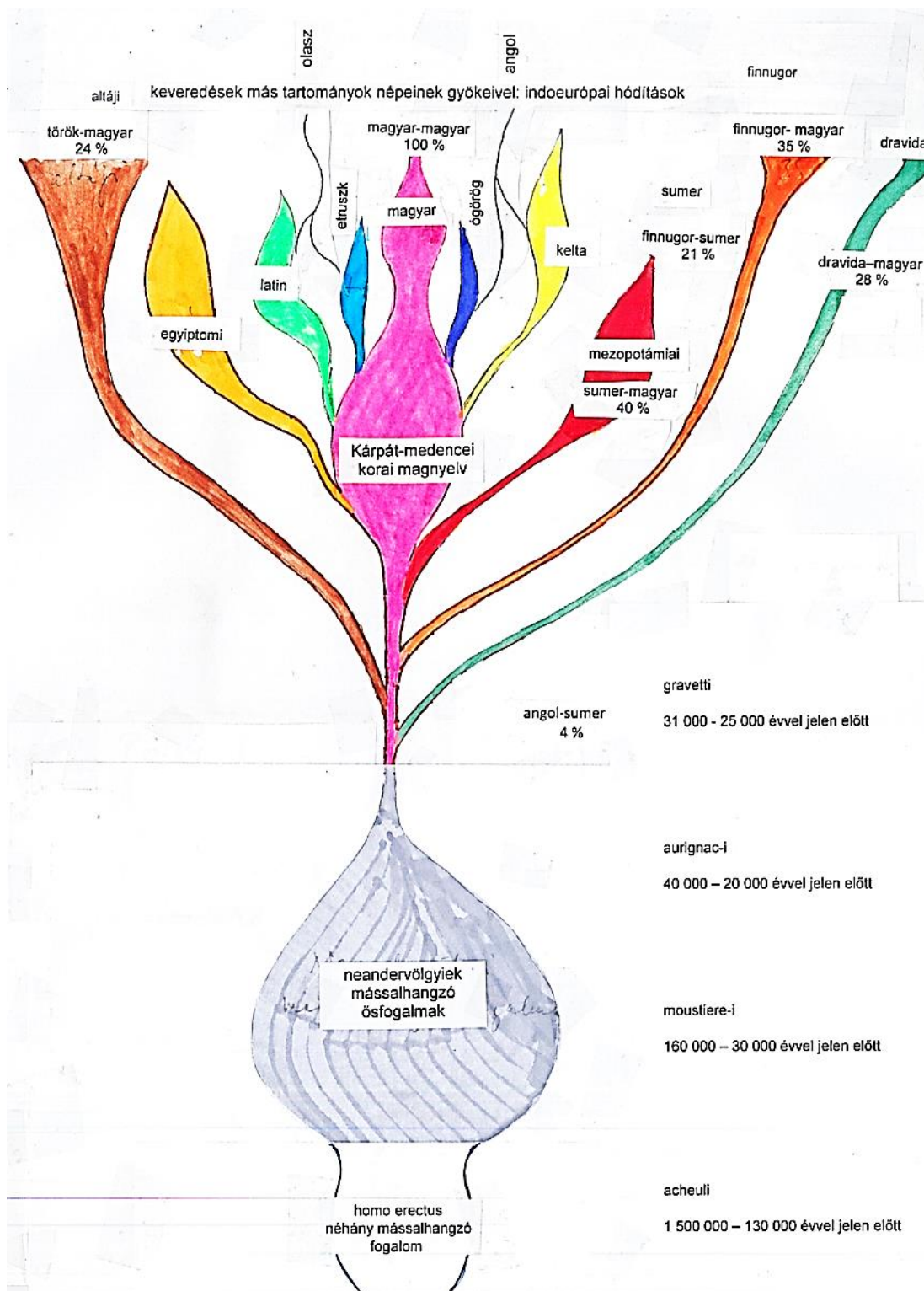

Ha fölhasználjuk az evolúció működési mechanizmusának egy fontos modelljét, akkor érdekes építési eseménysort kapunk úgy, hogy egyúttal a szerveződési hierarchia szintek egymásra épülő rétegei is a szemünk előtt születnek és formálódnak.

4. ábra. Az egyes bekeretezett szövegtestek fejlődési fokozatokat mutatnak be. 6 alsó lépcsőfokszerűen emelkedő fejlődési fokozat az alsó beszédfejlődési hierarchiaszinteket mutatja. Az idő előrehaladtával (az idő balról jobbra múlik) egyre magasabb szintre kerül a kimondható fogalmak egysége (egyre összetettebb jelentéselemek formájában). A felső 6 lépcsőfokszerűen csökkenő fokozat a mondat egyre több magasabb szintű hangzó elemet (jelentéselemet) tartalmazó sorozata. A modellben a párhuzamban álló szövegtestek képeznek „csatolt” fejlesztési fokozatot, amiben a felső és az alsó szövegtest tartozik össze. Időben így összetartozó párt képeznek. A jobb oldali oszlopban egyszerre vannak jelen, (időbeli széthúzás nélkül), a szerveződési szintek („összetolva” az ábra bal oldalán bemutatott lépcsőket).

A neandervölgyiek feltételezett szerepe a korai nyelv kialakításában

A legutóbbi évek antropológiai kutatásai, összhangban a Cser-Daraiban megfogalmazott sejtéssel, valószínűsítik, hogy ennek a cikkünkben elemzett korai szakasznak – a mássalhangzó fogalmak kialakulásának – már meg kellett jelennie a neandervölgyi emberek korszakában. A három szál alapján rekonstruálható nyelvfejlődés-történeti törzsfa Baji Lázár (2020) eurázsiai nyelveket összehasonlító adatainak és DNS adatainak fölhasználásával, valamint számos szerző ősi szavakat összehasonlító elemzésének nyomán, a következő fejlődési lehetőséget adja (5. ábra):

5. ábra. A Kárpát-medencei korai magnyelv modellből kiinduló nyelvfejlődés-történeti törzsfá, a Cser-Darai (2005) és Baji Lázár (2020) adatainak fölhasználásával. (A szavak hasonlítását jelölő százalékok a Polat Kaya, Dell Hymes, Timaru-Kast, Baji Lázár cikkek anyagából származnak.) A törzsfá jól illeszkedik a következő szerzők eurázsiai nyelvészeti ágazási modelljeihez: Krantz (2000), Szabó I.M. (2004), Wiik (2008), Cser-Darai (2005), Révész P. (2021). Az antropológiai kutatások azt jelzik, hogy egyes mássalhangzók kiejtésére, s a vele kialakuló ősfogalom korai kialakítására már a homo erectus képes lehetett. Ezért az

alsó szürke tömböt egy kisebb méretű nyúlvánnyal lefelé meghosszabbítottuk. Ez a legkorábbi néhány mássalhangzó fogalom megjelenésének korai idejére utal, melyek közé a t-fogalom biztosan hozzátartozik. A korai idők mellé közelítő időskálaként beillesztettük a Bunak és Critchley modellekben szereplő régészeti műveltségeket.

Irodalom:

- Baji Lázár Imre (2010): Szentkatolnai Bálint Gábor: egy orientalista nyelvész munkássága és recepciójának kérdései. *Magyarország és Azerbajdzsán: A kultúrák párbeszéde*. V. Nemzetközi tudományos konferencia. Budapest, 2010, nov. 22-25.
- Baji Lázár I. (2020): Etnoökológia és nyelvtörténet. In: *Körösi Csoma Sándor. A magyarság rétegei*. Szerk: Ferenczné Szöcs Éva, Gazda J. 229-250. old. Körösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, Kovászna
- Bérczi Sz. (2015): *A gondolkodásművészet kifejlődése a Kárpát-medencében és Euráziában*. Eurázsiai művészetek 30. TKTE, 52. old. Pirehab, Debrecen
- Bérczi, Sz. (2019): A közlés hangzó formájának evolúciója a beszéd kialakulásának korai időszakában – ösfizika. *Acta Historica Hungarica Turiciensia XXXIV. évf. 3. szám.* 48-107. old. (A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 116. sz. kiadványa)
- Bérczi Sz. (2020): *A beszéd eredete*. Püski, Budapest
- Bérczi Sz. (2022): *A legegyszerűbb hangzó fogalmak születése*. MÖT32. konferencia, ZMTE, 2022, augusztus 13.
- Bunak V. V. (1974): A gondolkodás és a nyelvi képesség fejlődési szakaszai és kutatásuk útjai. (In: *A nyelv keletkezése*. Szerk. Papp Mária) 259-283. old. Kossuth, Budapest
- Critchley, M. (1974): Az ember nyelvi képességének evolúciója. (In: *A nyelv keletkezése*. Szerk. Papp Mária) 43-67. old. Kossuth, Budapest [The Evolution of Man's Capacity for Language. (In: Evolution after Darwin. Vol. II. Sol Tax Ed.)289-309. Chicago
- Cser F., Darai L. (2005): *Magyar folytonosság a Kárpát-medencében*. Frig Kiadó, Budapest
- Cser F., Darai L. (2010): *Kárpát-medencei magyar ősiség. Kisenciklopédia 12. Magyarok Világszövetsége, Budapest*
- Faragó I. (2017): *Helynévrégészet I – Ber Bere Berény folytatása*. Frig Könyvkiadó, Piliscsaba
- Krantz, S.G. (2000): *Az európai nyelvek földrajzi kialakulása*. Ősi Örökségünk Alapítvány, Budapest
- Lukács B., Bérczi Sz., Lábos E., Molnár I. (Szerk.) (1992): *Mutual Dynamics of Organizational Levels in Evolution. (Csatolt szerveződési szintek együttes evolúciója.)* (p. 137). MTA-KFKI-1992-32/C. Budapest.
- Munkácsi B., Kálmán B. (1986): *Wogulisches Wörterbuch*. Akadémiai K. Budapest
- Papp M. (szerk.) (1974): *A nyelv keletkezése*. Kossuth, Budapest
- Révész P. (2021): Duna-medencei őshaza: Révész P. aranyérmes előadása a Magyarok X. Világkongresszusán, Budapesten
- Szabó I. M. (2004): *A magyar nép eredete. Az uráli népek eurázsiai-amerikai őstörténete*, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004. 142 p
- Timaru.Kast S. (2000): *Kelta magyarok, magyar kelták*. (Magyar Ház, Budapest) Szkítia Kiadó
- Varga Cs. (2006): *Ógörög: régies csángó nyelv*. Frig Kiadó. Piliscsaba
- Wiik, K. (2008): Where did European men come from? *Journal of Genetic Genealogy* 4/2008, pages 35-85.

Függelék:

Más hiányok, egy későbbi konferenciára előzetesként

A Cser-Daraiban van egy másik hiányzó szál is: a kódexekben fennmaradt Rováskrónikák anyaga. A magyarul írt krónikák és magyar nyelvű költészet legrégebbi rétege ez. Rovásírásos vers korpuszunk **254 verses szövegből áll**, s ezek 11 kódexben találhatók. A kódexek anyaga befejeződik az 1600-as évek elején, de a többsége befejeződik már 1570-1580 között. (Cicero, Karacsay). A kódexek ősi hagyományt is tartalmaznak, és írnak a honfoglalások menetéről.

A kódexek anyagának van egy megőrzött Közép-ázsiai és kaukázusi része. Ezeknek a történelmi értéke jelentős, mert a magyar törzsek kapcsolatát írja meg a szavárdok királyságával. A leghosszabb szakasz egy verses eposz. A főhős Bükkösi. Bükkösi Balk vezér fia, aki Közép-Ázsiából jött át a Kaukázusba. Ki írhatott még máshol is az egykori kaukázusi eseményekről? A Bizánci Birodalom. **Prokopiosz írta le: *De bello persico***. (2 kötetben). Ez a korszak az 500-580 közötti időszak. Prokopiosz írja: „Balk jött ... hozta a csapatait. Az Észak-Kaukázusban sok harcos jött vele. Balkból jöttek, 514-ben átmentek a Kaukázuson. Száva szavard birodalmát meghódították, s együtt éltek velük.” A megromlott viszonyról és az azt követő háborúról, elköltözésről szól az eposz. (Mandics György nyomán írom ezeket.)

A jelzett fejlesztésekhez, sajnos, a MÖT 32. konferencián nem jutottunk közelebb. Hiányoztak a genetikusok előadásai is. Ilyen típusú összekapcsolható modellek nélkül pedig nehezen gyarapodik az őstörténeti összkép. Csak a távlatokban formálódik majd meg **a sokszálú történelemkép. Pedig egyik vezérfonál már készen áll régebb idők óta: ez a** máig túl nem szárnyalt **Cser-Darai modell**. A párhuzamosan futó beszéd (+ nyelv, + gondolkodás) történeti szál itt bemutatott modellje körvonalazza az előrelépés lehetőségét a sokszálú, illesztett történelemkép felé.